

Szigeti Jenő

BÉKÉS MEGYEI EVANGÉLIKUS LELKÉSZEK NÉPRAJZI MUNKÁSSÁGA.

A reformáció egyik nagy felismerése volt, hogy az egyház az igehirdetésből él. Az Ágostai Hitvallás szerint: „Az egyház a szentek gyülekezete, amelyben az evangéliumot tisztán tanítják és a szentségeket helyesen szolgáltatják ki”¹ A gyülekezetet tehát az ige teremti, ami hallható (igehirdetés) és látható (szentségek) formában jelenik meg. Az Igen keresztül megszólaló Jézus teremti a gyülekezetet. Ezért a lelkipásztor elsődleges kötelessége az ige hirdetése. Ennek kettős alapja van. Egyrészt ismernie kell az igét, ami újra megszólít, belőle ma is Isten szava szól, másrészt ismerni kell az Isten ígéje által megszólított gyülekezetet is. A jó exegézis az egykor elhangzott, leírt ige mai megértése. De az eredményes igehirdetéshez kell végezni egy másik „exegézist”. Meg kell érteni, vizsgálni a gyülekezetet. Ennek empirikus igazság tartalmával minden jó lelkipásztor tudatában van. Aki nem beszél a gyülekezetével közös nyelvet, az igét sem tud érvényesen hirdetni. Ezért a teológiának mindig hasznos segítői voltak a társadalomtudományok, amelyek a nép gondolkodásmódját, szociológiai helyzetét, tudatvilágát kutatják. Ezek közül való a vallásfolklor vagy vallásnéprajz, egyháznéprajz, melynek – utóbbi időkben örvendatosan növekvő számú művelői, - azt a célt tűzik maguk elé, hogy a változó történeti korokban, hogyan élnek meg az emberek hitüket.² Ez ma is fontos segítséget ad a teológusoknak a „gyülekezet exegéziséhez”.

Nem véletlen, hogy ennek a fiatal, vagy inkább most újra fiatalodó tudománynak a művelésének úttörői között jó néhány, gyülekezetre figyelő lelkipásztort találunk. Nemcsak teológiatörténeti, hanem vallásnéprajzi szempontból is figyelemreméltó eredmények születtek evangélikus lelkipásztorok tollából is. Csak néhányra szeretnék utalni. A magyar evangélikus liturgia kialakulásának feltárására Raffay Sándor(1866-1947)³ és Jánossy Lajos(+1976)⁴ tett először kísérletet. Munkáikban nagyon sok, a népi vallásosság történetére vonatkozó anyag van. Említhetnénk Vető Lajos doktori disszertációját, ami ugyan elsősorban a valláspszichológia területére tartozik, de az 1935-ben elvégzett vizsgálata a népi vallásosság kutatása szempontjából is fontos híradás.⁵ Fontos itt megemlékezni Szépfalusi István szociológiai-szociográfiai vizsgálatairól is, amelyeket az ausztriai magyarok között végzett, melyben nagyon sok adalékot találunk a szórványhelyzet speciális jellemzőiről, a nemzetiségi különbségek és a vallás összefüggéséről.⁶

¹ Az Ágostai Hitvallás. (ford: Nagy Gyula). VII. 1. – in: Konkordia könyv. Az evangélikus egyház hitvallási iratai. I. köt. (Bp. 1957. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály) 24. old.

² A folklor szót, ami népi tudást jelent, William John Thoms írta le folk-lore alakban 1846-ban. A nyomában kialakult tudomány egyik fontos kérdéscsoportja a népi vallásosság jelenségvilágának kutatása. Ennek összefoglalója gazdag irodalommal Bartha Elek tanulmánya: „Néphit és népi vallásosság” – Voigt Vilmos (szerk) A magyar folklor. Bp. 1998. Osisris.470-504. – A népi vallásosság magyarországi történetének rövid áttekintése: Tüskés Gábor (szerk): „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Bp. 1986. 18-62. „A népi vallásosság kutatása Magyarországon. Tudománytörténeti áttekintés.”

³ Raffay Sándor: A magyarhoni evangélikus liturgia történetéhez. Bp. 1933. – Folyóiratokban megjelent tanulmányai közül csak „A passio-játékokról” Protestáns Szemle 1901. évfolyamában megjelent írását említem.

⁴ Jánossy Lajos: Az evangélikus liturgia megújulása történeti és elvi alapon. Bp. 1932.

⁵ Viszkok (Vető) Lajos: A hit által való megigazulás elve egyszerű evangélikus hívek lelki világában. Bp. 1935. – Vető Lajos: Tapasztalati valláslektan. Bp. 1966.

⁶ Szépfalusi István: Lássatok, halljátok egymást. Mai magyarok Ausztriában Bern, 1980. 2.kiad. Bp. 1992. Magvető. A 2. kiadásban utószó „Nyolcvanas évek” címen.

Ez a dolgozat nem vállalkozik arra, hogy az evangélikus lelkipásztorok vallásnéprajzi szempontból fontos vállalkozásait számba vegye. Ez egy fontos, elvégzendő feladat, hiszen az evangélikus egyház megismerésének szempontjából elengedhetetlenül fontos. Mindössze néhány hajdan volt békés megyei lelkipásztor néprajzi szempontból is értékelendő munkásságára szeretné felhívni a figyelmet.

Békés megyében – máig – a magyarországi evangélikusság jelentős hányada él. A megye tarka nemzetiségi térképe a XVIII. század elején alakult ki, ami máig meghatározója az itt található, népi kultúrára utaló emlékeknek. Az új telepések lelkipásztorai kezdettől érzékenyen figyelték a rájuk bízottak sorsát, gondjaikat és örömeiket. Magukkal hozott hitük, identitástudatuk rész lett. Mivel a megye soknemzetiségű, sokféle kultúrájú volt, a helyi jellegzetességek mindig feljegyzésre méltónak tűntek az írástudók előtt. Közülük szeretném csupán néhányra felhívni a figyelmet. A további munkához hasznos segítséget adhat Francisci Mihály és Szeberényi Lajos Zsigmond közös dolgozata az alföldi szlovák írókról. A két békéscsabai evangélikus lelkész egy dolgozatba foglalta össze az alföldi, szlovákul írók életrajzi adatait és műveinek jegyzékét.⁷

Az első talán a sorban Markovicz (Markovics) Mátyás (1707 február 27 Dobronya – 1762. április 14 Szarvas), aki Selmecebányán, Besztercebányán és Pozsonyban végezte iskoláit, majd 1731 őszén Jénába ment az egyetemre.⁸ Tudományokban gazdagon tért haza, és lett 1734 októberében szarvasi lelkész, és elkezdte népe szolgálatát. Hálából, valamikor 1754 után a Pest-békési egyházmegye esperessé választotta és ezt a tisztelet haláláig, betöltötte. Az ifjabbik Tessedik Sámuelnek (1742-1820), a magyar gazdasági oktatás úttörőjének, apósa volt.⁹ Irodalmi munkáit – melyek közül sok kéziratban maradt, - a gyülekezet szüksége szülte, ezért példáiban, nyelvezetében gazdagon tükrözik a szlovák szarvasi emberek hitét és életét.¹⁰ Ének a parasztság dicsőítésére címen németről szlovákra fordított verset, amelyet megjelentetett (Hely nélkül, 1752). Szlovák énekei és imádságai fontos nyelvemlék szerepet töltek be az alföldi szlovák irodalomban.¹¹ Néprajzi érzékenységét jól példázza az a kéziratban maradt latin verses krónikája, amit a szarvasi archívumból Haan Lajos (1828-1891)¹² latinul és magyarra fordítva közölt.¹³ Suhajda Jánosról például, aki Békéscsaba első, hivatalosan megválasztott evangélikus papja volt 1718-1726 között, azt jegyzi fel, hogy „ujjában rendkívüli erő volt”, az öt követő Szalay Jánosról, aki Wittenberget is megjárta, megírja, hogy lovak helyett megszelídített szarvasokat fogott a hámba és azokkal járt.¹⁴ Ugyancsak sok néprajzi adalékot jegyez fel Markovicz Mátyás rövid jelentése is.¹⁵ Ebben Beszél a táj különleges betegségeiről, a békákról és kígyókról, „melyek óriási, szinte csodához hasonló szaporaságuk következtében az egyiptomi csapások példájára lepik el a kamrákat, a házakat és a szobákat”. Hírt hallunk a szűnyog- és bögöly-járásról, a növényeket megtámadó betegségekről és más hasonló természeti rendellenességekről. Leírja a jellegzetes

⁷ Szeberényi – Francisci: Dolonozemskí slovenskí spisovatelia. (Alföldi szlovák írók) Cabansky Kalendar 1936. 49-64. A könyvek címét, megjelenési évét és oldalszámát közlik.

⁸ Tanulmányait a „Discrimen lucis atque tenebrarum vitae atque mortis” című könyvével fejezte be (Jéna, 1733)

⁹ Életről: Zoványi Jenő: Magyarországi egyháztörténeti lexikon. 3. jav. bővített kiadás. Bp. 1977. 390.

¹⁰ „A vizet szomjazó szarvas, vagy a szent Miatyánk (szlovákul. Hely nélkül 1746) – A családok látogatásának szüksége (szlovákul, hely nélkül 1747 – Apostata innocens indignitatem confessionis suae demonstrans (szlovákul, hely nélkül 1750. 2. kiadása Prága, 1783). – Ó és újszövetségi egyháztörténet (szlovákul, Boroszló, 1765.

¹¹ A keresztyén tűzoszlop, Pest, 1752 (szlovákul)

¹² Zsilinszky Mihály: Emlékbeszéd Haan Lajos levelező tagról. Bp. 1893. MTA. Emlékbeszédek. – Márki Sándor: Haan Lajos. Századok, 1893.

¹³ Haan Lajos: Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig. Békéscsaba, 1991. 192-196.

¹⁴ im. 60-61. 192.193.

¹⁵ im. 143-158. „Markovicz Mátyás rövid jelentése annak a sík tájnak természetéről és jellegéről, amelyet a dákok két legnevezetesebb folyója, értsd a Maros és a Körös tesz általánosan ismertté. 1748”

házépítési szokásokat. A tűzgyújtás kapcsán leírja, hogy hogyan használtak tapló helyett szárított ürömlevelet. „Mivel pedig (az itt lakóknak) megkövesedett fából készült taplójuk nem lehet, hacsak nem hoznak a fatermő vidékekről, azért a tárkony /ürüm/ (: szlávul cernobyl-nak mondják:) kiszárított leveleit tenyereik között összenyomva tömörítik, míg végül lágy formát vesznek fel, tapló helyett ezt kénytelenek, elég sikeresen, használni. A szalmaszál és a tárkonynak a szára meg kell gyulladjon, miután ennek a levelei a tenyérben már sokáig össze voltak préselve és tüstént összekeveredtek a szalmából, vagy az elégett szárból visszamaradt hamvadó szénmaradványokkal, azután az előbbieket szerinti módon, a tenyerek nem kisebb összenyomásával kell tömöríteni. Ilyen taplót általánosan használunk.”¹⁶ Az érdekesebbnél érdekesebb példákat a XVIII. század eleji Alföldről még tovább lehetne szaporítani.

A békéscsabai evangélikus gyülekezet igazi megszervezője id. Tessedik Sámuel (1710-1749), aki a haláláig Szarvason működő Markovicz Mátyáshoz hasonlóan, akivel még békéscsabai papsága előtt barátság fűzte össze,¹⁷ külföldet járt, tanult lelkipásztor volt. Iskoláit Puhón kezdte, Trencsénben, Körmöcbányán, Győrben folytatta. 1728-tól Pozsonyba tanult, majd külföldre ment tudását szaporítani. 1734-ben Jénában lett egyetemi hallgató, disszertációja 1734-ben Christianus Adelphilus álnéven jelent meg.¹⁸ Hazatérve Modorban, majd 1737-ben Tótygyörkön, majd Albertiben lett lelkipásztor. Innen hívták 1744-ben Békéscsabára, ahol Markovicz Mátyás iktatta be hivatalába. Megválasztása után összehívta a nép vénjeit és egy utasítást olvasott fel előttük. Haan Lajos szerint ennek a jeles iratnak „főbb pontjai ezek: mindenki úgy viselje magát, mint egy valódi evangélikushoz illik, a rendzavaró s botrányos életű nyilvánosan, az egész egyház előtt büntettség, sőt az illyet sem a kereszteléshez, sem az esketéshez, mint tanút hívni nem szabad, - a vasárnap, mint a lelki épülésre szentelt ünnep, mindenki által annak rendje szerént ünnepeltessék, e végett akkor senkinek a korcsmában bor ne adassék, a templomot elmulasztó a papnak bejelentessék, ki pedig szombaton elutazni kénytelen, úgy hogy a vasárnapi istentiszteleten jelen nem lehet, az magát a papnál jelentse, - hétköznap minden vendég estvéli harangozáskor takarodjék a korcsmából haza, harangozáskor mindenkin imádkozzék, végre a vallástalanok minden egyházi szertartás nélkül nem is a köztemetőbe, de az utak mellé temetessenek”.¹⁹ Ezt az iratot egy évben kétszer az egész gyülekezet előtt fel kellett olvasni, így nagy befolyása volt a nép vallásos életének és szokásvilágának alakításában.²⁰

A tudatosan vállalt néprajzi, helytörténeti kutatás első lelkipásztor nemzedéke a korai racionalizmus teológiai irányától érintett német egyetemeken szerezte meg alapvető tudását és jött haza a töröktől nemrégén felszabadult Dél-alföldi tájra betelepülő gyülekezetekből egyházat, kultúrát szervezni. Nem csupán prédikálni, de a prédikációval tanítani, önismeretre, életismeretre jutni tanítottak. Mind Markovicz, mind pedig idősebb Tessedik Sámuel Jénában járt egyetemen, ami a korai felvilágosodás egyik bölcsője volt.²¹

¹⁶ im. 149.

¹⁷ Id Tessedik Sámuel üdvözlő verset irt 1733-ban, Jénában, Markovicz Mátyáshoz, aki előtte egy esztendővel iratkozott be az egyetemre.

¹⁸ Christianus Alethophilus: De scripturae sacrae et atiquitatis ecclesiasticae in theologia usu et auctoritate. Jena, 1734.

¹⁹ Haan Lajos: Békés.csaba. 66.old.

²⁰ Ez az utasítás nyomtatásban a békéscsabai Tessedik által épített Kis templom felavatásának 200 évfordulóján megjelent. Mekis Ádám tette közzé a gyülekezet szlovák nyelvű lapjában, az Evanjelický Hlásnik-ban 1943. év 12. szám és 1944. 1-4 szám.

²¹ Révész Imre: A jénai egyetemen tanult magyarok s erdélyiek névsora 1550-1850. Magyar Történelmi Tár 1861 (IX). 219238. – Mokos Gyula: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Bp. 1890. – Feyl, Othmar: Die führende Stellung der Ungarlander in der internationalen Geistesgeschichte der Universitat Jena. = Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich Schiller Univaersitat Jena 1953/54. IV. Gesellschafts- und Sprachwissenschaftliche Reihe 4-5. 399-445.

A következő generáció is ugyanezen a németországi, korai felvilágosodás-kori egyetemi képzésen esett át. Ezek közül talán a legnevesebb ifjabb Tessedik Sámuel.(1742-1820.). Munkásságának néprajzi vonatkozása is megéri a kutató fáradozásait, de az ő élete, munkássága, a Békés megyei evangélikus lelkipásztorok közül a legismertebb.²² Különösen az 1784-ben megjelent „A paraszt ember Magyarországon micsoda és mi lehetne”²³ című könyve érdemel tárgyunk szempontjából különös figyelmet.

Vele viszont nem merül ki azoknak a Békés megyei evangélikus lelkipásztoroknak a sora, akik néprajzi munkásságukkal jelentős értékeket mentettek át az utókornak. Ezek közé tartozik Skolka András (1777-1816)²⁴, a jeles iskolaalapító pedagógus és helytörténész, aki ifjabb Tessedik baráti köréhez tartozott. A pozsonyi evangélikus gimnázium elvégzése után, mely ekkor, - Bél Mátyásnak és tanítványainak köszönhetően, - ekkor élte virágkorát,²⁵ ő is 1798-ban Németországba, Schnepfentalba ment. A városka nevelőintézetét Christian Gotthilf Salzmann (1744-1811) alapította. „Itt családi légkörben, mély vallásos szellemben folyt a növendékek értelmi és gyakorlati képzése, kerti munka, játék, a szép természeti környezetben tett kirándulások kíséretében”²⁶ Itt kezdett tanítani – és közben pedagógiai ismeretekre szert tenni Skolka, hiszen Salzmann volt a filantropista nevelési módszerek egyik kifejlesztője. Ennek az emberközpontú nevelési iránynak lett Tessedik Sámuellel együtt Skolka is a híve²⁷. Schnepfentalból ment Skolka a Göttingai egyetemre, innen 1800 nyarán Tessedik hívta meg Szarvasra tanárnak, aki elfogadva a hívást 1800 november közepén érkezett Tessedik iskolájába., ahol a belső nehézségek, harcok miatt csak egy esztendeig maradt, majd a mezőberényi gimnázium megteremtésén kezdett fáradozni, ami 1902-ben létre is jött. Az intézményt 1809-ig vezette Skolka – elismerést és sikert aratva fáradozásaival, mégis elfogadva az újverbászi evangélikus gyülekezet hívását, elhagyta az igazgatói széket.

Skolka a Békés megyei iskolákért folytatott harca közben nem feledkezett meg a megye történeti, néprajzi érdekességeiről sem. Egy nagy monográfiában kívánta gyűjtött ismereteit közzétenni, de Újverbászra való költözése után ez a terv füstbe ment. Ebből való Mezőberény topográfiai és statisztikai leírása, mely magyar, majd német nyelven jelent meg.²⁸ Skolka munkájának magyar fordítója, Soós Imre így értékeli. „Skolka munkája nemcsak szemléletmódja, a különböző metodikai eljárások alkalmazása szempontjából tart

²² Szabó Miklós: Tessedik Sámuel élete és munkássága. Bp.1960. – Wellmann Imre. Tessedik Sámuel. Bp.1954. - Nádor Jenő: Tessedik írásainak címjegyzéke. Agrártörténeti Szemle 1961. 2.sz. – Főbb írásai magyarul: A paraszt ember Magyarországon micsoda és mi lehetne (Kónyi János fordítása, eredetileg 1784. németül Pesten jelent meg. Pécs 1784. – Önéletírása. Magyar fordítása: Zsilinszky Mihály, Pest 1873. – Nádor Jenő, Szarvas 1942. – Szarvasi nevezetességek (ford: Nádor Jenő. 1938 – Tessedik Sámuel kisebb írásai. Szerk. és a bevezetést írta Hanzó Lajos, Szarvas, 1960. stb.

²³ Eredetileg 1784-ben Pesten németül jelent meg, de sikerére tekintettel Kónyi János Esterházi Antal gróf strázsamesterének, fordításában 1786-ban Pécsen magyarul is kiadták.

²⁴ Skolka András: A Békés vármegyei Mezőberény történeti-topográfiai leírása. Békéscsaba, 1988. „Fekete könyvek” kultúrtörténeti sorozat. 12. Soós István bevezető tanulmánya (Skolka András élete és művei) 10-64. old...

²⁵ Zsilinszky Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története.. Bp. 1907. 486-487. – Losonczi Zoltán: Bél Mátyás tudomány- és neveléstörténeti jelentősége. Mezőtúr 1935. (Klny. Országos ág. hitvallású evang. Tanáregyesület Évkönyvéből.) – Csecsetka Sámuel: A pozsonyi evangélikus főiskola történetéből. A Theologiai Akadémia Évkönyve. Pozsony, 1886. – Markusovszky Sámuel: A pozsonyi ág. hitv. ev. Lyceum története, kapcsolatban a pozsonyi ág. hitv. ev. egyház múltjával. Pozsony. 1896.

²⁶ Báthory Zoltán – Falusi Iván (szerk): Pedagógiai Lexikon. Bp. 1997. III. 287. (Mészáros István cikke). Th. Dietrich: Mensch und Erziehung in der Paedagogik Ch. G Salzmans. 1963.

²⁷ Hanzó Lajos: Tessedik és a filantropizmus. In. A Szarvasi Felsőfokú Óvónőképző Intézet Évkönyve II. évf. Szarvas, 1962. 111.

²⁸ Historisch-topographische Beschreibung von Mező-Berény im Békscher Comit. In. Hesperus. Ein Nationalblatt für gebildete Leser. . 1814. April-August. – Magyar változata: Mező-Berény. Hazai Tudósítások. 1806. november 25. (Második félév. XXXV.sz. 293-294. uo. 1806. december 1. (Második félév. XXXV.sz. 303-304. – újabb kiadása: vö. 23. jegyzet

érdeklődésünkre számot.- Rendkívül figyelemre méltóak művének azok a fejezetei, melyekben a Mezőberényben üzött háziipari foglalkozások (kenyérsütés, kendertilolás, ponyvaszövés, szappanfőzés, keményítő készítés, kemenceépítés, bundakészítés) színes, szakértő leírásával szolgál. Ezek a részek fontos adalékokat szolgáltatnak Mezőberény néprajzának jobb megismeréséhez is. Nem kevésbé fontos a helybeli topográfiai tradíciók feltárása szempontjából a falu három nemzetisége öltözködési, étkezési szokásainak apró részletekbe menő bemutatása sem.²⁹ Munkája végén Skolka elmondja, hogy hasonló topográfiai leírásokat készített Mezőhegyesről,³⁰ Békésről³¹ és Füzesgyarmatról,³² valamint Rákoskeresztúrról³³ is. Ezek a dolgozatok is számos néprajzi érdekességet, fontos adatot tartalmaznak.

A XIX. század közepén a nagyrészt szlovák nyelvű és kultúrájú evangélikusság legjelentősebb helytörténésze, akinek munkássága a magyar néprajztudomány egésze szempontjából is számottevő, Haan Lajos volt, akinek nyomán egy egész helytörténeti kutató iskola indult el, melynek legtöbb képviselője evangélikus lelkipásztor volt.

Haan (vagy Haán) Lajos (1818-1891) tudós, külföldet járt evangélikus lelkipásztor volt. Jénában és Berlinben töltött egy-egy szemesztert. Bár még Sámsonházán született, ahol édesapja evangélikus lelkész volt, de alig egy hónapos volt, mikor apját Békéscsabára választották lelkipásztornak, ezért Haan Lajos már itt nevelkedett. Apja Haan János is külföldet járt pap volt, jeles mezőgazda, aki nemcsak a csabai nagy templom oltárát tervezte meg, hanem jeles szőlész, gyümölcsfa szakértő volt, Ő termesztett először herét Csabán és a dohány termesztését is ő kezdeményezte. Erről könyvet is írt.³⁴ Színes egyéniségét, a technika iránti vonzalmát, fia így jellemezte: „Fiatal korától mind végig a’ legnagyobb passioval foglalkozott a’ mechanikával; készített kocsikat és hajókat, melyeket a lábak nyomása által lehetett mozgásba hozni; Békés megye számára fa utakat tervezett, ’s terve a’ megye által el is fogadtatott, de foganatba nem ment. Fő igyekezete volt a’ perpetuum mobilet feltalálni ’s húsz évek oltá tökéletesen hitte, hogy már már feltalálja, úgy hogy az ember reggeltől estvig láthatta az öregurat szobájában farigcsálni és kereket forgatni.”³⁵ Ez a tevékenysége népszerűvé tette a városban. Még 1970-es évek elején is találkoztam olyan békéscsabai emberrel Jócsik Andrással, aki az ő példaadása nyomán kereste az örökmozgó titkát.

Haan Lajos ebben a családban nevelődött és lett békéscsabai lelkipásztor, 1855-ben, atyja örökébe lépve. A tudós lelkipásztor, aki a Magyar Tudományos Akadémiának (1877-től) s a dorpatói tudós-társaságnak levelező tagja, a Magyar Történelmi Társulatnak s a Heraldikai s Genealogia Társaságnak, valamint a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak választmányi tagja volt, elsősorban a saját népe múltjának megismerését tartotta fontos feladatának. Ezért már 1843-ben megírta és kiadta szlovákul és magyarul első szolgálati helyének, Nagylaknak a

²⁹ im. 54.

³⁰ Über das königliche Gestüt zu Mezőhegyes in der Tschanader Gespannschaft. Zeitschrift von und für Ungern. 1802. Band I., Drittes Heft, 353-369. Magyarul: Skolka András tudósítása 1802-ből, a mezőhegyesi ménésről. A Csanád vármegyei Mezőhegyes királyi ménese. Fordította Poór János. Békési Élet, XX. Évf. 1985.2.sz.224-231.

³¹ Beiträge zur Geographie und Physiographie des Békescher Comitats. Békés. (Adalékok Békés vármegye földrajzához és természetrajzához. Békés.) Zeitschrift von und für Ungern. 1803. Band IV., Viertes Heft, 236-244.

³² Beiträge zur Geographie und Physiographie des Békescher Comitats. Füzes Gyarmath. (Adalékok Békés vármegye földrajzához és természetrajzához. Füzesgyarmat.) Zeitschrift von und für Ungern. 1804. Band VI., Drittes Heft, 139-154.

³³ „Beispiele von guter Industrie und von guter Oekonomie in Ungern. Das Gut Keresztur in Pesther Komitate (Példák a jó iparra és a jó gazdaságra Magyarországon. A Pest megyei Keresztur uradalom) Patriotisches Wochenblatt für Ungern. 1804. Band I. Erstes Heft, 97-106.- Haan Lajos nyomán ezt sokan Tessedik munkájának tulajdonították. A szerzőségi kérdésről, és Skolka szerzőségéről: Skolka András: A Békés vármegyei Mezőberény történeti-topográfiai leírása. Békéscsaba 1988.107.

³⁴ Haan Lajos: Békés-Csaba. Békéscsaba 1991.77-85.

³⁵ Haan L. im. 83.

történetét.³⁶ Ezt követte 1845-ben a „Békéscsaba mezőváros hajdana és mostani állapotja” című munkája, amit az első békéscsabai evangélikus templom százados ünnepére készült.³⁷ Haan Lajos az anyaggyűjtés munkáját tovább folytatta és az 1858 januárjára elkészült kézirat tanúsága szerint „1845-ben felkutattam a megyei levéltárat, 1856-ban két hétig búvárkodtam illy célból Pesten a magyar tudós társaság könyv és levéltárában.”³⁸ Ez a monográfia, mely csak töredékesen jelent meg 1866-ban, majd pedig 1968-ban³⁹ előfutára volt Békés megye nagy monográfiájának, ami híressé tette a nevét.⁴⁰ A könyv a gondos levéltári kutatás és a személyes élményekből fakadó megfigyelések mesteri ötvözete. A történeti adatok mellett megjelennek a népmondák, a népies szómagyarázatok, a múltra vonatkozó kusza mendemondák is. Tárgyunk szempontjából ezek közül azok a legérdekesebbek, amelyek az egyházi életre, a vallásos népszokásokra vonatkoznak. Megtudjuk például, hogy „Vagy két évtized oltá (az 1830-as évek derekán) a gyümölcs fa nemesítés is divatba kezd jönni s a honortiorok tanyáin széltibe szép gyümölcsös kerteket lehet látni. Legtöbb köszönhető e részben a helybeli evangélikus tanítóknak, kik majd mind jeles pomologok (gyümölcsstermelő szakemberek). Kettő közülük ezért már a m. gazdasági egyesülettől ezüst érempenzt is kapott.”⁴¹

Témánk szempontjából a könyv legérdekesebb része a régi békéscsabai szokásokról, erkölcsökről és a viseletről szóló fejezet. Ebben pontos leírást találunk a patriarchális családszerkezetről, a cseléd és a gazda viszonyáról. „Míg a csabai gazda fiatalabb, ugyancsak hozzá lát a munkához, jobban, mint akármely béresse; de mihelyt körül belől az ötvenedeik évet elérte, akkor már mint egy pensioba teszi magát s többé nem igen dolgozik nehezebb munkát, hanem onnan hazulról igazgatván az egész gazdaságot, minden nap az isteni tiszteletet meglátogatni kötelességének tartja, s az ilyen már különös tiszteletben részesül, mert azt mondják róla: ’már öreg, mert hétköznapi is templomba jár’”⁴². A szokások közül a házasságkötést írja le nagy részletességgel a párválasztástól, a lánykéréstől az esküvőig és azt követő lakodalomig. Beszél a keresztelőkről, a disznótorokról, a különböző ünnepek népszokásairól. A nép vallásgyakorlatáról így tudósít Haan: „Itt vasárnaponként 4-5 ezer buzgó lélek, ünnepnapokon 6-7 ezer szolgál az Istennek a evang(elikus) nagy templomban s még van a sátoros ünnepeken mindig öt-hatszáz, a’ ki kénytelen haza mennei, miután a templomban már helyet nem kap. Az Úrvacsorához sokszor 1500-2000 lélek járul egyszerre, úgy hogy a múlt évben a’ mennyire praeter propter (körülbelül) számba vehettük a Communicansok száma több volt tizenkét ezernél. Hétköznapiokon is mindég van 500-600 hallgatónk. Vasárnap, az istentisztelet előtt néha két órával is a nép a templomban öszvegyülekszik, és orgona nélkül énekel. Ünnepeken pedig nem is szoktuk a templomot bezárni, miután elég van olyan a’ ki a’ reggeli iseni tiszteletből haza sem megy, de a’ déleesti isteni tiszteletet bevárva a’ templomban marad és énekel. De egyéb iránt is a’ csabaiak, mint minden tótok, az éneklésnek nagy barátai, úgy hogy halotti toraik, keresztségeik, lakodalmaik többnyire éneklésből állnak s nem történik meg valami nevezetesebb esemény sem a’ városban, sem az országban, mellyre a csabai verset ne csinálna ’s azt népdalokban,

³⁶ Ó és új Nagylak történetei, az ottani ev. Egyház félszázados ünnepekor. Emlegették Zayacz Dániel és Haan Lajos. Szarvas. Réthy Lipót ny. (szlovákul ugyanott és ugyanakkor).

³⁷ Nagyvárad 1845. magyarul, szlovákul ugyanebben az évben Budán jelent meg.

³⁸ Haan Lajos: Békés-Csaba. (1991).15.

³⁹ Haan Lajos: Békéscsaba története (Békéscsaba 1968) Bibliotheca Bekesiensis 2.- Azn előszó szerint az eredeti kézirat alapján készült, de Székely Lajos szerint ez csak erősen lerövidített kiadás volt, amit még a szerző adott így ki. A teljes kéziratot „Békés-csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik nharmadáig” címen, a „Fekete könyvek” sorozat 14. darabjaként 1991-ben adták ki. Mi a továbbiakban ezt a kiadást használjuk.

⁴⁰ Békés vármegye hajdana. I.-II. Pest, 1870-1877.

⁴¹ Haan L. (1991) 32.

⁴² Uo. 40.

balladákban, románczokban meg ne énekelné; de kivált nyáron aratás és más munka idején, minden bokor, minden tanya, kert, szőlő viszhangzik az énekléstől”⁴³

A protestáns népi vallásosság fontos formája volt az otthoni olvasás. „Az ilyenekben gyönyörködőket a’ nép Bibliásoknak hívja ’s ezekhez szoktak vasárnap délutánoként a’ szomszédok és atyafiak gyülekezni ’s az ő felolvasásaikat és magyarázataikat nagy figyelemmel hallgatják”.⁴⁴ Ez a fajta házi istentisztelet az Alföldön a protestáns népi közösségekben általános volt.⁴⁵ Az egyház „hivatalosai” a felvilágosodott emberhez méltatlannak tartották ezeket a házi istentiszteleteket és megpróbálták rossz hírét költeni. Haannak sincsen jó véleménye ezekről a bibliásokról. Szerinte „ez a’ vallásosság az oka annak, hogy ha valami csabai megőrül, nem másba, hanem theomániába szokott esni”.⁴⁶ Azt is leírja, hogy ezeknek a paraszt-gyülekezeteket vezető személyeknek húsz-harminc könyve van, amiből a felolvasást és a magyarázatokat veszik. Ezek „többnyire Biblia és más különösen exegeticus, mysticus és polemicus tartalmú könyvek” Néhányat meg is nevez közülük. Haan szerint a „legolvasottabbak Arndt és Sartorius postillái.” Itt minden bizonnyal Johann Arndt (1555-1621)⁴⁷ misztikus hangvételű, a pietistákra nagy hatást gyakorló könyvére a „Négy könyv az igaz kereszténységről”(Vier Bücher vom Wahren Christentum Frankfurt-Magdeburg 1605-1610) címűre gondolhatunk. Ez a legtöbb európai nyelven olvasható, és számos magyar részfordítása is volt (pl. Petróczi Kata Szidónia),⁴⁸ de a teljes szöveget Vázsonyi Márton és Sartoris János 1741-ben⁴⁹ fordította magyarra. Ennek a nagy hatású műnek szlovák fordítása is létezett.⁵⁰ Haan azt is feljegyezte, hogy a bibliások Csabán szívesen olvasták M. Hoe (1580-1635) Manuele evangelicum című művét, melyet Megander Kristóf lefordított csehre és 1650-ben Dubravius Dániel püspök (1595-1655) bevezetéssel ellátva kiadta.⁵¹ Ez a könyv is több kiadást ért meg. Ugyancsak népszerű olvasmány volt közöttük „A szent atyák sírása” (Swatych otcú plac) és „A szentek vándorlása” (Putowánj swatych), valamint Jan Kollar (1793-182) prédikációi is.⁵²

A csabai „bibliások” kései leszármazottait, gyűjteményüknek csonka maradványait Dedinszky Gyula (1905-1994) gyűjtögette össze. A békéscsabai szlovák könyvekről szóló munkájában, egy fejezetet szentel emléküknél.⁵³ Haan Lajos rangot adott a helyi néprajzi sajátosságokkal foglalkozó fáradozásoknak, ezért nyomában több más jelentős munka született. Ezek közül csak szemezgetni szeretnék, közel sem a teljesség igényével, ötletet adva az utánam jövő fiatal kutató generációnak. Elsőnek talán Szeberényi Lajos Zsigmondot (1859-1941) kell megemlítenünk, akinek első munkája a „Nazarenizmus” (Nagybecskerek, 1888, majd Bp.. szintén 1888) ma is fontos forrásmunka.⁵⁴ Békéscsabán is hamar jelentkeztek

⁴³ Uo. 43.

⁴⁴ Uo. 43.

⁴⁵ Szigeti Jenő: A békési paraszt-esslesiolák válsága és a baptista gyülekezet megalakulása (1890-1891) in. Tüskés Gábor (szerk) „Mert ezt Isten hagyta...” Tanulmányok a népi vallásosság köréből. Bp (1986) 444-478. – uő: A baptista „Keskény út” Ethnographia 1973.3. 332-241. stb.

⁴⁶ uo.43. theománia – rögeszmés istenhit. Érdekes, hogy Kazinczy Ferenc egyik, 1815 október 30-án kelt, Dessewffy Józsefhez írt levelében azt írja a jeszebi prédikátorról, hogy „a Biblia olvasásától formaliter megbolondult” (Kazinczy Ferenc levelezése XIII. köt. Bp. 1903.252.

⁴⁷ E. Koepp: Johann Arnds Untersuchungen über die Mysrik im Luthertum. 1912.

⁴⁸ Nagy Márta: „Pietas Hungarica” Die ungarischen Übersetzungen des Wahren Christentums undndes Paradiesgärtleins von Johann Arndt. In. J. Wallmann/ U. Sträter (edd) Halle und Osteuropa. Zur europäsen Ausstrahlung des hallischen Pietismus. HF. 1. Halle/Tübingen, 1998. 275-282.)

⁴⁹ Csepregi Zolotán: Magyar pietizmus 1700-1756. Bp. 2000. 42-50.

⁵⁰ Tobolka, Zdenek: Knihopis Ceskych a slovenskych tisku. 1500-1800. Praha. 1939-1967.

⁵¹ Zoványi Jenő: Theologiai ismeretek tára. Mezőtúr 1898. II.köt.108.

⁵² Várnai Sándor: Jan Kollar mint pap, tudós és költő. Protestáns Szemle. 1893. évf. 5. sz.

⁵³ Dedinszky Gyula: A szlovák betű útja Cékéscsabán. Békéscsaba 1987. A „Fekete könyvek” sorozat. 7. sz. 267-269.

⁵⁴ vö. Kardos László és Szigeti Jenő: Boldog emberek közössége. Bp. 1988. Magvető. Ez átdolgozva németül is megjelent „Die Secte der Nazarener in Ungarn. Jahrbücher für protestantische Theologie. 1890. (ford: Schwalm

a nazarénusok, éppen a könyvolvasásban foglaltos parasztyülekezetek tagjai között. Érdekes, hogy itt sem az égi boldogság után vágyakozó szegény, kizsákmányolt emberek között hódított az új hit, hanem a módosabb, de könyvet, házi istentiszteletet szerető gazdák között (a Marik és a Zahorán család, pl.). Ezért már Szeberényi Lajos Zsigmond előtt, 1885-ben megjelent Kovács Dániel „Vigyázz magadra” (Mej pozor na sebe) című kis, 15 oldalas könyvecskéje.⁵⁵ Szeberényi Lajos Zsigmond szociológiai, agrárpolitikai munkássága is figyelmet érdemel.⁵⁶ 1895-től szerkesztette az Evangélikus Egyházi Szemle című lapot, aminek átvizsgálása sok meglepetést tartalmaz még a kutatóknak.

Meg kell emlékezni Zsilinszky Mihályról (1838-1925) is, aki veje volt Haan Lajosnak és mint jeles egyháztörténész számos munkájában érint olyan kérdéseket, mely a néprajz szempontjából is fontos, kiemelkedő jelentőségű.⁵⁷

Franciszci Mihály munkásságáról viszont csaknem megfeledkezett a nem mindig hálás utókor. Békéscsabai lelkész volt, tótkomlói származású. Szülőfalujáról írt, tiszta, irodalmi nyelvű szlovák könyve a „Falunk múltja és jelene” (Minulost’ a prítomnost’ nasej dediny)⁵⁸ A könyv nem történeti monográfia, csak képeket villant fel Tótkomlós történetéből és népének életéből. Bemutatja a tótkomlói nyelvet, a tájat, a templomot, az egyházi tisztségviselőket. Beszél a lakosok foglalkozásaihoz kötődő hagyományokról, a lakodalomról és a különböző ünnepi szokásokról. Leírja a tótkomlói szlovák temetést, sőt még a babonákat is. Sok adatot tartalmazó, figyelemreméltó munka. További vizsgálatra érdemes. Fontos munkája a Tranoscius szótára, melyben az érthetlenné vált régi szavakat értelmezi az anyanyelvüket őrző evangélikusoknak.⁵⁹

A békésmegyei szlovák evangélikusság szent könyve a Tranoscius, mely a Bibliánál is nagyobb népszerűségnek örvendett Békéscsabán. Juráj Tranoscius (Tranovszki)(1592-1637) szerkesztette és 1636-ban adta ki. Ő maga több mint 150 éneknek a szerzője.⁶⁰ Énekeskönyve, mely több mint hetven kiadást ért meg, S Kovacevicová szerint „a szlovák népi kultúra, főleg azonban a népdalköltészet, az írás megismerése és a szomszédos népekkel való magát-megismertetés számára nagy jelentőségű volt”⁶¹ Remekbe készült rézveretes kötésű példányai népművészeti értéket képviselnek.⁶² A Tranoscius kutatásnak máig alapja Haan Lajos biblikus cseh nyelven írt munkája erről a könyvről, melyben egy külön fejezet foglalkozik a magyarországi szlovák egyházi énekléssel, az énekeskönyv használatával, és a könyv, valamint a szlovák egyházi könyvkiadás minden problémájával.⁶³ A Tranoscius dallamai a békéscsabai használatuk során népivé váltak. Ezért Galli János és Uhrin Károly iskolai használatra összegyűjtötte 102 oldalon 228 éneknek a Békéscsabán használt dallamát.⁶⁴ Ez a nagy sikerű kiadvány hamar elfogyott. Ezért készített el Linder László

György. – Tovább folytatta gyűjtőmunkáját a nazarénusokról: v.ö. „A magyarországi nazarénusok” című dolgozata. Békéscsabai Evangélikusok Lapja, 1941. 21-28. 41-42. 53-59.

⁵⁵ Dedinszky Gyula: i.m. 65.

⁵⁶ Pl. A parasztek helyzete Magyarországon. Bp. 1907. – Tömegmozgalmak az alföldi parasztvárosokban. Bp. 1913. – A parasztság története. (Bp. 1937).

⁵⁷ Pl. – Szarvas város történelme és jelen viszonyainak leírása. Pest, 1872 – Adalékok a szarvasi ev. Egyház legújabb történetéhez. Szarvas, 1874.

⁵⁸ Békéscsaba, 1931. 80 old. Petőfi nyomda. Dedinszky Gy. im. 109-110. old. 61. szám.

⁵⁹ Franciszci Mihály: Szótár a 300 éves Tranosciushoz (Slovníček k 300 ročnému Tranosciusu) Békéscsaba, 1936. 15 old. Petőfi Nyomda. – Dedinszky Gy. Im. 77.33. szám

⁶⁰ Jeszenszky Károly: Chitara Sanctorum. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1886.49. szám.

⁶¹ Kirchengesangbücher im Leben und in der Kunst des slowakischen Volkes. Basel, 1974. 291. old.

⁶² Tábori György: A rézveretes Tranoscius. A magyarországi evangélikus szlovákok régi, vallásos énekeskönyve. Békéscsaba, 1986. A „Fekete könyvek” kultúrtörténetin sorozat 6.

⁶³ Haan Lajos: Cithara sanctorum, jej historia, její Puwodce a tohoto spoloupracowici. Pest, 1873. 83. old. Dedinszky Gy. i.m. 76. old. 32. szám.

⁶⁴ Galli János és Uhrin Károly: A Tranoscius csabai dallamai. (Cabianské nápevy Tranosciusa. Békéscsaba 1922. Corvin könyvnyomda. Dedinszky Gy. 78. old. 35. szám.

Békéscsaba- Erzsébethelyi lelkipásztor, aki 1920 és 1960 között szolgált a városban a maga új Tranoscius dallam gyűjteményét.⁶⁵ A kiváló orgonista, himnológus lelkipásztor munkássága, aki lelkes gyűjtője volt a békéscsabai egyházi énekek népi dallamainak, mai napig feldolgozatlan.

A rendelkezésünkre álló, néprajzi értékű adatokkal még tovább lehetne szaporítani ezt a listát. Lehetne beszélni Vilim János evangélikus tanítóról (1800-1871) aki Túrócz megyében Bystricskán született, Nagykárolyban, Mezőberényben tanítóskodott, majd 1842-től haláláig Békéscsabán. Életrajzát Zsilinszky Mihály írta meg.⁶⁶ 1853-ból fennmaradt egy disznótorra invitáló verses meghívója.⁶⁷ Írt egy kis füzetecskét 1869-ben „az egyszerű nép használatára és művelődésére”⁶⁸

A sort folytatni lehetne a közelmúltban munkálkodó Dedinszky Gyulával, Mekis Ádámmal, Huley Alfréddel és Koppány Jánossal. Az eddig elvégzett munka regisztrálásán túl újra fel kell tennünk a kérdést: Mire volt jó mindez? Az egyház, - épp úgy, mint a társadalom – nem élhet a múltjától függetlenül, vagy a régi gyökerek ellenére. Nem mögöttünk van, ami elmúlt, hanem az a talaj, amin állunk. Az identitását elvesztett ember, beteg, életképtelen. Ezért a kereszténynek felelőssége van a küldetése helyéért, azért a múltbeli örökségért, amit az atyák ránk hagytak. Ezért itt is igaz a parancsolat: „tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú ideig éle e földön”.

Szigeti Jenő

⁶⁵ Linder Ladislav: Nápevy Tranosciusa (A Tranoscius dallamai). Békéscsaba, 1939. 270 dallam.

⁶⁶ Zsilinszky Mihály: Vilim János békéscsabai evangélikus tanító életrajza. Gyula 1871.

⁶⁷ A szövegét magyar fordításban is közli Dedinszky Gy: i.m. 173.

⁶⁸ Vilm János. Rozlicné spisy k úžitku a ku vzdělání pre pospolity l'ud. (Különféle írások az egyszerű nép hasznára és művelődésére). Békéscsaba, 1869. – Dedinszky Gy. i.m. 149. 84.old.